

Jánusovská tvár slobody. Kierkegaardov koncept úzkosti a zúfalstva možnosti

Katarína Gabašová

Abstrakt

Štúdia je venovaná interpretácii pojmu slobody v myslení dánskeho náboženského autora, filozofa a spisovateľa Sorena A. Kierkegaarda. Cieľom je objasniť dvojakosť pojmu sloboda a jej základné aspekty aj v kontexte kategórie voľby vo vybraných dielach antropologicko-filozofického charakteru. Sloboda je ústrednou kategóriou Kierkegaardovej filozofie náboženstva. Zámerom je zdôrazniť priamu súvislosť medzi slobodou a úzkosťou, ako aj slobodou a zúfalstvom z hľadiska možnosti, ktoré spočíva v nedostatku nevyhnutnosti. Dôvod prečo pozornosť sústredíme na konkrétny typ zúfalstva súvisí na jednej strane s populárnym imperatívom „stať sa sebou samým“ a na druhej s jeho odvrátenou stranou v podobe „pseudo“ individualizmu, hypernarcizmu, hyperkonzumu, ťažkomyselnosti, únavy až straty seba samého. Za kľúčovú považujeme Kierkegaardovu artikuláciu povahy ľudskej slobody, ktorá sa nespája s voľbou z viacerých možností, ktoré sú nám indiferentné, ale ide o deriváty pôvodnej alebo primárnej a pre bytie človeka dôležitej voľby seba samého.

Kľúčové slová

Sloboda, voľba, existencia, úzkosť, zúfalstvo, Kierkegaard.

Úvod

„Čo je však moje Ja? Keby som chcel hovoriť o prvom okamihu, o jeho prvom výraze, povedal by som: je to to najabstraktnejšie zo všetkého, zároveň je však v sebe tým najkonkrétnejším zo všetkého – je slobodou.“¹

Sloboda, resp. slobodná vôľa v kontexte ľudskej prirodzenosti a tvorivosti predstavujú fenomény, ktoré nám ukazujú svoju zložitosť a dvojnásobnosť v závislosti od toho, z akej perspektívy a v akom kontexte o nich uvažujeme. Dejiny filozofie jasne dokazujú, že nejestvuje jednotná definícia či jednotnosť vo východiskách a záveroch v rámci jednotlivých myšlienkových smerov. Pri objasňovaní pojmu slobody obdobne ako v prípade kultúry bolo dosiaľ, ako hovorí britský filozof a politický teoretik Isaiah Berlin zaznamenaných vyše dvesto

¹ KIERKEGAARD, S.: *Bud' – alebo*. Preložil, doslov a poznámky napísal Milan Žitný. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 669.

významov tohto proteovského slova.² Štúdia je venovaná otázke ľudskej slobody, ktorá zamestnáva filozofiu už celé stáročia.

Výnimkou nebolo ani 19. storočie, v ktorom žil a s viacerými filozofickými dilemami zápasil originálny, nezávislý a na svoju dobu provokatívny mysliteľ Søren Aabye Kierkegaard (1813-1855). Vo svojej tvorbe upriamil pozornosť na človeka a jeho vnútorné prežívanie. V skutku ostro kritizoval racionalizmus, objektivizmus a hegelianstvo. Požadoval odklon od metafyzických špekulácií a redukcionizmu. Kritiku adresoval okrem iných aj G. W. F. Hegelovi za jeho dialektický idealizmus, ktorý rušil jednotlivca v objektivnom a absolútnom duchu. Vášnivo vystupoval aj proti materializmu a nivelizácii v súdobej kultúre. Sokrates sa stal jedným z jeho inšpiratívnych zdrojov a jeho myslenie bolo formované smerom k podstate ľudskej existencie a jej strastí. Typickým rysom jeho spisov je špecifický spôsob vyjadrovania prameniari z používania ironie, mnohoznačnosti, metafor a nepriamej komunikácie. Východiskom mu bola sokratovská metóda maieutiky, ktorá mala čitateľa k pravde „zvádzať“.³

Z jeho prístupu a štýlu písania vyplýva, že ústredné kategórie v jeho myslení vždy stoja v protiklade, aby sa tým zdôraznil princíp dialektiky a ich význam. Kľúčovým termínom v jeho filozofii pripisoval dvojaký význam. Vo svojich dielach používa dva rôzne pojmy napríklad „existencie“, „jednotlivca“ alebo „vášne“. Jedným z pojmov odkazuje na univerzálny aspekt konkrétneho termínu a druhým referuje k jeho autentickej stránke. V prípade existencie vo všeobecnosti ľudskej bytie považoval za existenciu, ale na druhej strane zdôrazňoval, že k autentickej existencii dospejú len niektorí jednotlivci.⁴ Motiváciu k tejto dvojakosti zdôvodnil: „Chceme-li pozornost vyprovokovat dialekticky budeme kategorii ‘jedince’ neustále užívat obojím způsobem. Hrdost jedné myšlenky některé lidi rozčílí, pokora druhé myšlenky ostatní odradí, ale zmatek této dvojakosti vydráždí pozornost dialekticky; jak řečeno, dvojakost je právě idea jedince.“⁵

Vo svojej filozofii dospel k záveru, že „Ja je sloboda“, ale zároveň upozornil, že „sloboda je dialektickým prvkom v kategóriách možnosti a nevyhnutnosti.“⁶ Človek jestvuje ako svoja vlastná možnosť, to znamená sloboda v ontologickom zmysle slova. Kierkegaard by však nesúhlasil s absolutizovaním slobody v duchu - „človek je sloboda“⁷ - povedané slovami francúzskeho filozofa Jeana – Paula Sartra. Tento fakt pripomína aj slovenský filozof Milan Petkanič, ktorý o Kierkegaardovi v tejto súvislosti tvrdí, že „neabsolutizuje slobodu a nečiní tak z existencie iba akýsi zhuk nekonečných a prázdnych možností.“⁸ Kierkegaardov „jedinec“ je

² BERLIN, I.: *Čtyři eseje o svobodě*. Přeložil Martin Pokorný. Praha: Prostor, 1999, s. 218.

³ ŽITNÝ, M.: K niektorým aspektom Kierkegaardovho života a diela. In KIERKEGAARD, S. *Bud' – alebo*. Preložil, doslov a poznámky napísal Milan Žitný. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 834.

⁴ K dvojakosti pojmu voľby pozri bližšie: PETKANIČ, M.: K pojmu voľby seba samého v Kierkegaardovom diele *Bud' – Alebo*. In *Filozofia*, roč. 69, 2014, č. 5, s. 388-398; k dvojakému významu pojmu existencie pozri bližšie: PETKANIČ, M.: Kierkegaard: O vášni ako vôli k existencii. In *Filozofia*, roč. 68, 2013, č. 1, s. 62-73.

⁵ KIERKEGAARD, S.: *Má literární činnost*. Z dánštiny přeložila, doslovem a poznámkami opatřila Marie Mikulová Thulstrupová. Brno: CDK, 2003, s. 136.

⁶ KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrt'*. Z dánčiny přeložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, s. 36.

⁷ SARTRE, J.P.: *Existencializmus je humanizmus*. Preklad Ján Švantner. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1997, s. 28.

⁸ PETKANIČ, M.: *Filozofia vášne Sorena Kierkegarda*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2010, s. 50.

v slobode spútaný zodpovednosťou, sprevádza ho bázeň a chvenie, ktoré „znamená, že se nachádzime ve stavu proměny stávaní se a každý jednotlivý člověk si je vědom, že je ve stavu proměny.“⁹

Zdá sa, že pojmu slobody sa nevenoval priamo alebo systematicky. Opak je pravdou, pretože koncept slobody, resp. slobodnej voľby je ústredný najmä v jeho spisoch, ktoré môžeme považovať za psychologické a ďalšie z oblasti filozofie náboženstva. Pojem slobody v dánčine [Frihed]¹⁰ s jeho ďalšími tvarmi sloboda [Friheden] a sloboda od [Frihedens] sa objavuje celkovo 400 krát v jeho spisoch a denníkoch.¹¹ Paradoxne absentuje v spisoch, z ktorých niektoré sám označoval za tzv. vzdelávateľné.¹²

Otázku slobody rieši najmä v súvislosti s kresťanským konceptom spásy. Koncept úzkosti a zúfalstva je výrazom slobody. Americký filozof Louis P. Pojman konštatuje, že Kierkegaard pozná iba jeden koncept slobody, ten má však viacero foriem alebo úrovní významu, pričom niektoré sú adekvátne viac ako iné. Pojman upozorňuje, že rozlišuje medzi slobodou ako slobodnou vôľou (liberum arbitrium) a oslobodením (libertas).¹³ Sloboda vo význame oslobodenia je spájaná s vinou a nepokojom z nezávislosti. Kierkegaard to výstižne vyjadril vo svojich denníkoch, keď konštatuje, že najúžasnejším darom ľudí je voľba, sloboda, ale je iba jedna cesta ako si ju uchovať a tou je vrátiť ju späť Bohu aj so sebou samým.¹⁴ Táto interpretácia slobody ako oslobodenia poukazuje na koncept hriechu a vykúpenia a je ťažisková v jeho „scala paradisi“.¹⁵

O pojme slobody a úzkosti

„Úzkosť je sloboda možnosti a len táto úzkosť je prostredníctvom viery absolútne edukatívna, pretože stravuje všetky konečné veci a odhaľuje všetku ich klamlivosť.“¹⁶

⁹ KIERKEGAARD, S.: *Nácvik křesťanství – Sud'te sami!* Překlad Marie Mikulová Thulstrupová. Brno: CDK, 2002, s. 58.

¹⁰ K etymológii pojmu pozri bližšie: GIORDANO, D.: Freedom. In *Kierkegaard 's Concepts. Tome III. Envy to Incognito*. Edited by Steven M. Emmanuel, William McDonald and Jon Stewart. Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2014, pp. 89-92.

¹¹ Pozri bližšie: Najviac sa pojmu slobody venuje v spisoch *O pojme úzkosti* (1844), *Bud' – alebo: Zvodcov denník* (1843), *O pojme irónie* (1841).

¹² Pozri bližšie: *Zo zápiskov ešte žijúceho* (1838), *Bázeň a chvenie* (1843), *Filozofické zlomky alebo Zlomok filozofie* (1844), Čomu sa naučíme od poľných ľalií a nebeského vtáctva In *Vzdelávateľné reči v rozličnom duchu* (1847).

¹³ POJMAN, L.: Kierkegaard on Freedom and the Scala Paradisi. In *International Journal for Philosophy of Religion*, 1985, Issue 18, p. 141.

¹⁴ Søren Kierkegaard's Journals and Papers. Vols. I.-VII. Edited and Translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Bloomington: Indiana University Press, 1967-1978, (Papers X2 A 428). Z anglického prekladu: „The most wonderful gift that is given to humans is choice, freedom. If you want to keep and preserve it, there is only one way – in the very moment [that you recognize your possession of it] unconditionally to give it back to God and yourself along with it.“

¹⁵ POJMAN, L.: Kierkegaard on Freedom and the Scala Paradisi. In *International Journal for Philosophy of Religion*, 1985, Issue 18, p. 142.

¹⁶ KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 155. Z anglického prekladu: „Anxiety is

Kierkegaard reflektoval všetky oblasti života a ústredné kategórie jeho filozofie v pomere ku kresťanstvu.¹⁷ Problémom úzkosti sa zaoberal v diele *Pojem úzkosti* (1844) s podtitulom *Jednoduchá psychologicky orientovaná úvaha na dogmatickú otázku o dedičnom hriechu*. Z podtitulu je možné vyčítať, že úzkosť interpretuje prostredníctvom biblického pádu prvého človeka Adama a prvotného hriechu. Kierkegaard prezentuje tézu o súvislosti medzi úzkosťou a slobodou, hriechom a vinou „Úzkosť je psychologický stav, ktorý predchádza vine. Približuje vinu tak blízko, ako je to možné, tak úzkostne, ako je to možné, ale bez vysvetlenia viny, ktorá sa prelomí len v kvalitatívnom skoku.“¹⁸ Úzkosť je v tomto výklade pôvodnou predispozíciou k hriechu a zhrešeniu, ide o „úzkosť z ničoho“, ktorá je „nasmerovaná do budúcnosti a je dávnou súčasťou každého človeka.“¹⁹ Rozlišoval subjektívnu a objektívnu úzkosť, pričom subjektívna je vlastná jednotlivcovi a je dôsledkom jeho hriechov. Naopak objektívna úzkosť je odrazom ľudskej hriešnosti vo svete, čo ilustruje rozrastaním ľudského pokolenia. Vpád hriechu do sveta pripisuje Adamovi a jeho zlyhaniu. „Adam kladie hriech do seba samého, ale i pre celé ľudské pokolenie.“²⁰ Zhrešiť znamená byť schopný konať slobodne aj keď je to v rozpore s morálnymi, etickými a náboženskými princípmi „Zákaz vzbudzuje úzkosť, pretože zákaz prebúdzá možnosť slobody.“²¹ Úzkosť aj s ohľadom na možnosť voľby definoval ako „skutočnosť slobody ako možnosť možnosti.“²² Kierkegaard považoval úzkosť za významný činiteľ v individualizácii človeka a poznamenal, že „Z tohto dôvodu, úzkosť nenájde u zvieratá, presnejšie preto lebo od prirodzenosti zvierat nie je kvalifikované ako duch.“²³ Argumentuje vedeckými poznatkami: „Pokiaľ viem, prírodovedci súhlasia s tým, že zvieratá netrpia úzkosťou, pretože od prírody nie

freedom's possibility, and only such anxiety is through faith absolutely educative, because it consumes all finite ends and discovers all their deceptiveness.“

¹⁷ Vybraným konceptom úzkosti a zúfalstva sa autorka tejto štúdie venovala v inom kontexte v monografii: GABAŠOVÁ, K.: *Kierkegaard a obraz smrti vo svetle súčasnosti*. Ljubljana: KUD Apokalipsa, 2014.

¹⁸ KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 92. Z anglického prekladu: „Anxiety is the psychological state that precedes sin. It approaches sin as closely as possible, as anxiously as possible, but without explaining sin, which breaks forth only in the qualitative leap.“

¹⁹ THOMTE, R. – ANDERSON, A. B.: Historical Introduction. In KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. xiii. Z anglického prekladu: „- that pregnant anxiety that is directed toward the future and that is a pristine element in every human being.“

²⁰ KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 57. Z anglického prekladu: „Adam, then, posits sin in himself, but also for the race.“

²¹ KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 44. Z anglického prekladu: „The prohibition induces in him anxiety, for the prohibition awakens in him freedom's possibility.“

²² *Ibid.*, p. 42. Z anglického prekladu: „- whereas anxiety is freedom's actuality as the possibility of possibility.“

²³ *Ibid.*, p. 42. Z anglického prekladu: „For this reason, anxiety is not found in the beast, precisely because by nature the beast is not qualified as spirit.“

sú vymedzené ako duch. Boja sa prítomnosti, chvejú sa atď., ale nie sú úzkostné. Nemajú viac úzkosti ako by mohli byť povedané, že majú predtuchu.²⁴ Vzťah medzi telesným a duchovným u človeka vymedzil ako syntézu „avšak, syntéza je nemysliteľná, ak nie sú tieto dve spojené v treťom. Toto tretie je duch.“²⁵ Človeka chápal ako syntézu tela, duše a ducha - „Ale čo je to duch?“ - odpoveďou je téza, že „Duch je Ja.“²⁶ Tvrdil, že nástrahou pre človeka je Ničota, ktorá korešponduje s úzkosťou. Vo vzťahu k Ničote predstavuje úzkosť skúsenosť, ktorá je závratom z konečnosti „Úzkosť je teda závrat slobody, ktorá sa nás zmocňuje, keď duch chce uskutočniť syntézu a sloboda sa potom díva dole do svojej vlastnej možnosti.“²⁷ Človek sa ocitá pred možnosťou, že môže voliť a to v ňom vzbudzuje úzkosť. Na jednej strane ho táto skutočnosť desí a na druhej fascinuje: “[...] úzkosť je sympatická antipatia a antipatická sympatia.“²⁸ Táto dvojakoť odkazuje k tzv. „slasnej úzkosti“ [Beængstelse]²⁹, kedy ide o vzrušenie z možnej slobody. Deti a ich fascinácia strašidelným a tajomným predstavuje analógiu.

Úzkosť je podľa Kierkegaarda bod, v ktorom človek odhaľuje vonkajší svet determinovaný prírodou a svet, ktorý je určený duchom. Ide o zápas medzi prírodou a duchom, nutnosťou a slobodou. Proces stávania sa jednotlivcom je veľmi úzko prepojený s konceptom slobody a voľby v spise *Bud' – alebo*. Postava sudcu Williama označuje tento proces ako „voľbu seba samého“ namiesto „utvárania seba samého“, lebo „až keď sa absolútne volím, znekonečňujem sám seba absolútne, pretože ja sám som absolútne, len seba samého môžem voliť absolútne a táto absolútna voľba seba samého je moja sloboda; len tým, že som absolútne volil, položil som absolútnu diferenciu, totiž diferenciu medzi dobrom a zlom.“³⁰ Voľba seba samého je pre Kierkegaarda prvoradá ako upozorňuje Petkanič, z hľadiska času aj významu ide o prvú voľbu,

²⁴ Søren Kierkegaard's Journals and Papers. Vols. I.-VII. Edited and Translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Bloomington: Indiana University Press, 1967-1978, (V B 53:9 n.d. 1844). Z anglického prekladu: „As far as I know, natural scientists agree that animals do not have anxiety simply because by nature they are not qualified as spirit. They fear the present, tremble, etc., but are not anxious. They have no more anxiety than they can be said to have presentiment.“

²⁵ KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 43. Z anglického prekladu: „Man is a synthesis of the psychical and the physical; however, a synthesis is unthinkable if the two are not united in a third. The third is spirit.“

²⁶ KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrt'*. Z dánčiny preložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, s. 19.

²⁷ KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 61. Z anglického prekladu: „Hence anxiety is the dizziness of freedom, which emerges when the spirit wants to posit the synthesis and freedom looks down into its own possibility [...]“

²⁸ KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 42. Z anglického prekladu: „Anxiety is a sympathetic antipathy and an antipathetic sympathy.“

²⁹ *Ibid.*, p. 42.

³⁰ KIERKEGAARD, S.: *Bud' – alebo*. Preložil, doslov a poznámky napísal Milan Žitný. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 678.

ktorá je charakteristická disjunkciou buď – alebo.³¹ V konečnom dôsledku teda pri prvotnej voľbe nejde o voľbu dobra alebo zla, ale o to voliť alebo nevoliť. „Voľba sama je rozhodujúca pre obsah osobnosti; tá voľbou klesá do toho, čo volí, a keď nevolí, chradne a uvädne.“³² Problém voľby seba samého rieši v kontexte estetického a etického životného štádia. Práve estetik podľa Kierkegaarda nechopuje slobodu vedome a zámerne, pretože „ak voľbu odložíme, potom si osobnosť bude voliť nevedomky alebo budú za ňu voliť temné mocnosti v nej“³³, ale podlieha náhode a determinácii. Estetický spôsob života, resp. existencie vypovedá o situácii, kedy „iní volili zaňho, lebo on stratil sám seba.“³⁴ V tejto súvislosti je inšpiratívnym aj koncept autentickej osoby nemeckého filozofa Martina Heideggera, pričom slovenský filozof Jozef Palitefka zdôrazňuje, že ak „nie som sebou, nie som ani morálny, ani nemorálny, pretože moje konanie nevychádza zo mňa, ale je pod vplyvom vonkajších podnetov.“³⁵

Kto je slobodnou osobnosťou? Človek, ktorý neuviazne v bezprostrednosti, zmyslovosti, premenlivosti a pod vplyvom zvykov, konvencií a predsudkov, pretože „Estetická voľba je buď celkom bezprostredná, a teda nie je voľbou, alebo sa rozplynie v rozmanitosti.“³⁶ Prikladom je uvažovanie o životnom smerovaní, kedy sa nám neponúka nekompromisné buď – alebo, ale viacero možností a ak vo voľbe nebude akcentované sebaurčenie, pôjde len o voľbu na okamih, ktorý vystrieda iný a aj iná voľba. Výzvou je voliť eticky „Ten, kto chce svoju životnú úlohu vymedziť eticky, zvyčajne nemá veľmi na výber; na druhej strane, práve akt voľby preňho znamená oveľa viac.“³⁷ Kierkegaard kladie dôraz na energiu, vážnosť a pátos, s akým človek volí, nie je teda toľko dôležité, či volí správne, pretože význam nadobúda samotná voľba. Imperatív konať podľa ľubovôle alebo nezáväzne, nezávisle, ktorý je symptomatický aj pre súčasnosť, vypovedá paradoxne o neslobode a uväznení seba samého v okovách rozmanitosti, náhodnosti a relativnosti. Úzkosť aj napriek jej tiesnivej povahe predstavuje významný činiteľ v individualizácii človeka a zároveň je „darkyňou“ ľudskej slobody.

Zúfalstvo je „choroba na smrť“

„Múdre je neriskovať. A predsa, keď človek neriskuje, môže tak strašne ľahko stratiť to, čo by iba ťažko stratil, keby riskoval (aj keby pritom stratil mnoho iných vecí), a nikdy by to nestratil tak ľahko, akoby o nič nešlo: seba samého.“³⁸

Kierkegaard chápal zúfalstvo ako náladu, ktorá zrkadlí konkrétny stav existencie. Zúfalstvu venoval spis *Choroba na smrť* (1849) a sám ho označil za psychologický a vzdelávateľný.

³¹ PETKANIČ, M.: K pojmu voľby seba samého v Kierkegaardovom diele *Buď – Alebo*. In *Filozofia*, roč. 69, 2014, č. 5, s. 390.

³² KIERKEGAARD, S.: *Buď – alebo*. Preložil, doslov a poznámky napísal Milan Žitný. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 619.

³³ *Ibid.*, s. 620.

³⁴ *Ibid.*, s. 620.

³⁵ PALITEFKA, J.: Čas, dejiny a smrť v diele Martina Heideggera. In GABAŠOVÁ, K. et al. *(De)tabuizácia smrti vo filozoficko-antropologickom diskurze*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, s. 59.

³⁶ KIERKEGAARD, S.: *Buď – alebo*. Preložil, doslov a poznámky napísal Milan Žitný. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 622.

³⁷ *Ibid.*, s. 623.

³⁸ KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrť*. Z dánčiny preložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, s. 42.

Zámerom ako sám uvádza je nastaviť človeku a jeho „Ja“ zrkadlo, aby bolo zjavné, v akej polohe sebauvedomenia sa nachádza, resp. ako uchopuje svoju vlastnú existenciu. Ústredným motívom je dialektika zúfalstva medzi konečnosťou a večnosťou. Už v predhovore sa čitateľ dočíta, že „zúfalstvo sa v celom spise – čo naznačuje už názov – chápe ako choroba, nie ako liek.“³⁹ V čom spočíva choroba na smrť? Aká je jej povaha? Kierkegaard chorobou na smrť označuje zúfalstvo a „neodkazuje k biologickej smrti, ale k psychickej a duchovnej.“⁴⁰ V kresťanskom ponímaní smrť nie je poslednou vecou, ale udalosťou v tom, čo sa považuje za život večný a spája sa s nádejou. Chorobou na smrť nie je smrť ani pozemské strasti, choroby či rôzne trápenia. Aj tie najhoršie protivenstvá nie sú z kresťanského pohľadu chorobou na smrť. „To, čo prírodný človek vymenuje ako hrozivé, a keď už vymenoval všetko a nenapadá mu nič ďalšie – to všetko je pre kresťana žartom. Taký je vzťah medzi prírodným človekom a kresťanom; je ako vzťah medzi dieťaťom a mužom: to, čoho sa dieťa hrozí, muž nepovažuje za nič. [...] Iba kresťan vie, čo to znamená ‘choroba na smrť’. Ako kresťan získal odvahu, ktorú prírodný človek nepozná – získal ju, keď si osvojil bázeň pred niečím ešte strašnejším. [...] to strašné, čo kresťan spoznal, je ‘choroba na smrť’.“⁴¹ Chorobu na smrť definuje ako zúfalstvo: „Zúfalstvo je choroba ducha, choroba Ja, a preto môže byť trojaké: zúfalo si nevedomovať, že mám Ja (nevlastné zúfalstvo); zúfalo nechcieť byť sám sebou; zúfalo chcieť byť sám sebou.“⁴² Z hľadiska ontologickej konštitúcie človeka, ako už bolo uvedené v časti venovanej úzkosti, človek je syntézou telesného a duchovného, je duchom. V kontexte určenia človeka Kierkegaard prezentuje zásadný postulát. „Ja je vzťah, ktorý sa vzťahuje k sebe samému, alebo to vo vzťahu, že sa vzťah vzťahuje k sebe samému; Ja nie je vzťah, ale to, že sa vzťah vzťahuje k sebe samému. Človek je syntéza nekonečnosti a konečnosti, časného a večného, slobody a nevyhnutnosti, skrátka je syntéza. Syntéza je vzťah dvoch.“⁴³ Ja nie je len syntézou, vzťahom medzi dvomi, ale Ja je syntézou, ktorá sa vzťahuje k sebe samej. Ja je tak určením človeka ako slobody v existenciálno-ontologickom zmysle. Odkiaľ ale pochádza zúfalstvo? Kierkegaard nám pripomína, že pramení „Zo vzťahu, v ktorom sa syntéza vzťahuje k sebe samej, keď Boh, ktorý urobil človeka vzťahom, akoby ho vypustil zo svojich rúk, čiže keď sa vzťah vzťahuje k sebe samému. A v tom, že vzťah je duch a že vzťah je Ja, spočíva zodpovednosť, ktorá sa týka každého zúfalstva v každom okamihu, bez ohľadu na to, ako často a duchapne zúfalý človek hovorí o svojom zúfalstve ako o nešťastí osudu, pričom zavádza seba i druhých.“⁴⁴ Úzkosť a zúfalstvo, resp. závrat a choroba na smrť majú niečo spoločné, „závrat je z hľadiska duše to, čo je zúfalstvo z hľadiska ducha, a je

³⁹ KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrť*. Z dánčiny preložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, s. 12.

⁴⁰ LUBAŇSKA, S.: Despair as the Death of the Spirit in Anti-Climacus' The Sickness Unto Death. In KRÁLÍK, R. – KHAN, A. et al. (eds.). *Kierkegaard: East and West*. Toronto: Kierkegaard Circle, University of Toronto, 2011, p. 240. Z anglického prekladu: „From this brief glimpse at Anti-Climacus' notion of the structure of human being and of the self, it should already be apparent that, in naming despair the „sickness unto death“, he is not referring to a biological death but to a psychological and spiritual one.“

⁴¹ KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrť*. Z dánčiny preložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, s. 14-15.

⁴² Ibid., s. 18.

⁴³ Ibid., s. 19.

⁴⁴ Ibid., s. 22.

plný analógií so zúfalstvom.⁴⁵ Z uvedeného vyplýva, že Ja je slobodné a pozostáva z polarít konečna a nekonečna, je syntézou, avšak táto syntéza predstavuje vzťah a aj keď derivovaný, má vzťah k sebe samému – to znamená slobodu. Je zúfalstvo prednosťou či nedostatkom? Dialekticky je oboje. „Možnosť zúfalstva je teda nekonečnou prednosťou; a predsa byť zúfalý je nielen najväčšie nešťastie a úbohosť, ale aj zatratenie.“⁴⁶ Vo všeobecnosti zúfalstvo považoval za jav bežného výskytu „Dokonca aj to, čo ľudia považujú za najkrajšie a najmilšie – ženská mladistvosť -, čo je čírym pokojom, harmóniou a radosťou: aj tá je zúfalstvom. Je totiž šťastím a šťastie nie je charakteristikou ducha, ale hlboko, hlboko vnútri, v najvnútornejšom vnútri najtajnejšej skrýše šťastia prebýva úzkosť, ktorá je zúfalstvom.“⁴⁷ Čo je vlastne zúfalstvo? Kierkegaard ho vymedzuje ako „nesúlاد vo vzťahu syntézy, vo vzťahu, ktorý sa vzťahuje k sebe samému. No syntéza sama nie je nesúlادom, je len možnosťou, alebo inak povedané, v syntéze sa nachádza možnosť nesúlادu. Keby syntéza sama bola nesúlادom, tak by zúfalstvo vôbec nejestvovalo, zúfalstvo by bolo niečím, čo sa nachádza v ľudskej prirodzenosti ako takej, a preto by to nebolo zúfalstvo.“⁴⁸ Tým, že je človek učený vzťahom k sebe samému, v každom okamihu volí sám seba a z toho plynie zodpovednosť za vlastné bytie – existenciu. Zúfalstvo ako chorobu na smrť chápal špecificky „musí to byť choroba, ktorej koncom je smrť, a smrť je koniec. A práve to je zúfalstvo.“⁴⁹ V inom zmysle interpretuje zúfalstvo ako chorobu, na ktorú sa nezomiera, nie je fyzickou smrťou „trápenie zúfalstva spočíva v tom, že človek nemôže zomrieť.“⁵⁰ Príčinou zúfalstva je, že: „Zúfalý človek si zúfa nad niečím. Tak to vyzerá iba na okamih, ale iba na okamih; [...] Keď si zúfal nad niečím, zúfal si vlastne nad sebou samým a chce sa teraz zbaviť seba samého.“⁵¹ Zúfať si nad sebou samým to považuje za formuláciu pre všetko zúfalstvo. Kierkegaard tvrdil, že nejestvuje človek, ktorý by nebol aspoň trochu zúfalý a „to, čo je zriedkavé, dokonca veľmi zriedkavé, je, keď človek v skutočnosti nie je zúfalý.“⁵² Zúfalstvo je v porovnaní s chorobou dialektické iným spôsobom, „lebo zúfalstvo je chorobou ducha.“⁵³ Aj príznaky zúfalstva sú dialektické a človek sa môže ľahko pomýliť, či ide o zúfalstvo alebo nie. „Nebýť zúfalý môže znamenať práve to, že človek je zúfalý, no môže to znamenať aj to, že sa zachránil zo zúfalstva.“⁵⁴ Ak vychádzame z určenia človeka ako ducha, potom zúfalstvo vo forme nevedomosti vypovedá o nevedomosti, že človek „má rozmer ducha.“⁵⁵ Je možné zúfalstvo považovať za liek? Kierkegaard chorobu na smrť nepovažoval za liek, ale za prostriedok na ceste k vlastnému Ja a uvedomeniu si seba ako ducha „Je to cesta, ktorou musíme

⁴⁵ Ibid., s. 22.

⁴⁶ Ibid., s. 21.

⁴⁷ Ibid., s. 32-33.

⁴⁸ KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrť*. Z dánčiny preložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, s. 22.

⁴⁹ Ibid., s. 24.

⁵⁰ Ibid., s. 24.

⁵¹ Ibid., s. 25.

⁵² Ibid., s. 30.

⁵³ Ibid., s. 31.

⁵⁴ Ibid., s. 32.

⁵⁵ Ibid., s. 32.

ísť všetci – cez Most Povzdychov do večnosti.“⁵⁶ Ak už je niekto zúfalý, môže sa uzdraviť? Uzdravenie spočíva v uvedomení si ľudskej určenosti ako ducha, v snahe neunikat’ pred zúfalstvom, ale si ho priznať, resp. usilovať sa z neho uzdraviť, pretože v tom tkvie autentickosť existencie a blaženosť vo vzťahu k sile, ktorá človeka určila. Čitateľovi sa môže na prvý pohľad zdať, že Kierkegaard akoby vyzýva byť zúfalým. Prirodzene nie je to tak, čo naznačuje samotné označenie viacerých spisov ako vzdelávateľných. Jeho cieľom bolo poukázať na povrchnosť, falošnosť a nevedomosť človeka o vlastnom duchovnom určení „Ja je vedomou syntézou nekonečnosti a konečnosti, ktorá sa vzťahuje k sebe samej a ktorej úlohou je stať sa sebou, a to sa dá len vo vzťahu k Bohu.“⁵⁷ Ak sa Ja nestane sebou samým, ocitne sa v zúfalstve. Kierkegaard vymedzil viacero foriem zúfalstva, v ktorých sa zohľadňoval „len“ moment syntézy až po formy vzdorovitého náboženského zúfalstva. V nasledovnej časti textu sa venujeme zúfalstvu pod určením možnosť – nevyhnutnosť.

Zúfalstvo možnosti

„Ja, ktoré nemá nijakú možnosť, je zúfale, rovnako ako Ja, ktoré nemá nijakú nevyhnutnosť.“⁵⁸

Keďže je Ja vedomou syntézou konečnosti a nekonečnosti v procese stávania sa sebou samým, je podstatná aj možnosť a nevyhnutnosť. „Nakoľko je sebou, natoľko je nevyhnutnosťou a nakoľko sa má stať sebou, natoľko je možnosťou.“⁵⁹ Zúfalstvo možnosti pramení z nedostatku nevyhnutnosti a vyplýva to z jeho dialektickosti. Zúfalstvo nemá nevyhnutnosť „je nevyhnutnosť predbehnutá možnosťou a Ja v možnosti odbehne od seba samého a nemá nič nevyhnutné, k čomu by sa mohlo vrátiť [...]. Toto Ja sa stane abstraktnou možnosťou, ktorá sa unavená zmieta v možnosti, no nepohne sa zo svojho miesta ani sa neposunie inam, lebo nevyhnutnosť je práve týmto miestom; stávať sa sebou je pohyb na mieste. Stávať sa je pohyb z miesta, no stávať sa sebou je pohyb na mieste.“⁶⁰ V možnosti blúdi Ja dvojakým spôsobom: „Prvá forma je žiaľujúca, túžiacca, druhá je ťažkomyselno-fantastická (nádej – strach alebo úzkosť).“⁶¹ Problém nastáva, keď je „čoraz viac vecí možných, lebo nič sa nestáva skutočným“ a v závere sa môže zdať akoby by bolo všetko možné „ale práve v tej chvíli priepasť pohltí Ja.“⁶² Kierkegaard chcel svojho čitateľa varovať pred odcudzením sebe samému a ustrnutím v zúfalstve možnosti, ktoré ho olúpi o skutočnosť, pretože „nakoniec idú tieto fantazmagórie tak rýchlo za sebou, že sa zdá, akoby bolo všetko možné.“⁶³ Zároveň vystríhal aj pred stratou

⁵⁶ Søren Kierkegaard's Journals and Papers. Vols. I.-VII. Edited and Translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Bloomington: Indiana University Press, 1967-1978, (Pap., I A 334). Z anglického prekladu: „This is the road we must all travel – over the Bridge of Sighs into eternity.“

⁵⁷ KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrť*. Z dánčiny preložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, s. 36-37.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 43.

⁵⁹ KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrť*. Z dánčiny preložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, s. 43.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 43.

⁶¹ *Ibid.*, s. 45.

⁶² *Ibid.*, s. 44.

⁶³ *Ibid.*, s. 44.

vlastného Ja, kedy „sa napokon samo individuuum stáva čistým preludom.“⁶⁴ V takomto prípade človeku nechýba skutočnosť, ale nevyhnutnosť. Kierkegaard oponuje filozofom, ktorý považujú nevyhnutnosť za jednotu možnosti a skutočnosti a tvrdí, že „skutočnosť je jednotou možnosti a nevyhnutnosti.“⁶⁵ Človek stráca svoje Ja v prípade absencie hraníc, ktoré by predstavovali určenie Ja ako nevyhnutnosti. Výsledkom je Ja, ktoré sa „fantasticky reflektovalo v možnosti.“⁶⁶ Aj súčasný človek sa náhli za možnosťou na úkor nevyhnutnosti, ktorou by sa vrátil späť k sebe samému. Ideál nezávislosti a slobody sa absolutizuje, dochádza až k fetišizácii neobmedzených možností, ktorými človek môže disponovať. Z hľadiska prianí žije v ilúzii, že v možnosti je všetko možné. Rovnakým spôsobom, no s opačným efektom, je to s ťažkomyselnosťou o možnostiach, ktoré už nie sú jeho možnosťami a privádzajúcou človeka k úzkosti, ktorá ho rovnako odvedie od seba samého a „buď zahynie v úzkosti, alebo v tom, v čom sa bál, že zahynie.“⁶⁷

Východiskom je oslobodenie sa od zväzujúcich túžob a prianí aj od ťažkomyselnosti a nepokoja, ktorý vyvoláva nezávislosť. Ide o nedostatok nevyhnutnosti, čo môžeme interpretovať aj ako pocit vykorenenia a prázdnoty.

Namiesto záveru

Podľa Kierkegaarda je zúfalstvo nástrojom (mediáciou), prostredníctvom ktorého je subjekt konfrontovaný so svojím vlastným nezdarom vo vzťahu k svojmu Ja. Polemika či považoval úzkosť a chorobu na smrť za limit alebo liek nás priviedla k záverom, že sa nejedná ani o jedno ani druhé. Pripisoval im poznávajúcu funkciu, resp. písal o „prebúdzaní“ tých, ktorí sú uväznení v nevedomosti. Myšlienka o jánusovskej tvári slobody pramení z dvojakej povahy voľby, pričom úzkosť a zúfalstvo sú výrazom slobody. Kierkegaard zastával názor, že napriek bežnému presvedčeniu je nezáväznosť a svojvôľa v konečnom dôsledku neslobodou. Záväzné rozhodnutia vyplývajúce z vážnosti a odhodlania voliť seba samého nepodliehajúce premenlivosti sú príznačné pre slobodné bytosti.

Motiváciou k vytvoreniu tejto štúdie nebolo „len“ prezentovať analýzu Kierkegaardovho pojmu slobody a prostredníctvom tohto poukázať na najdôležitejšie kategórie a princípy jeho myslenia, ale zároveň podnietiť čitateľa ku kritickému zamysleniu sa nad miestom a významom slobody v súčasnej spoločnosti. Sloboda slova, náboženská sloboda, sloboda sebaurčenia to sú témy, ktoré v súčasnosti rezonujú v našej každodennosti v kontexte problémov a konfliktov vo vnútri hodnotovo pluralitnej a globalizovanej spoločnosti. V jadre rôznych kontroverzií, ktoré majú či už kultúrny, politický, náboženský, etnický, rasový, rodový, sexuálny či iný charakter sa ocitá aj samotná sloboda (nezávislosť) a jej chápanie. So slobodou spravidla spájame isté nádeje, že naplnenie nášho najvyššieho ideálu jednoznačne prispeje k tomu, čo sa považuje za dobrý alebo šťastný život. Slobodu chápeme ako čosi (schopnosť, vlastnosť), čo má umožniť nielen ľudskú dôstojnosť, sebaurčenie a rozvíjanie ducha, ale zároveň garantovať prijateľný spôsob koexistencie ľudí v modernej pluralitnej spoločnosti. Problém nastáva v okamihu, keď si „moderný“ subjekt nahovára, že je všetko dovolené a dovoľáva sa svojich ľudských práv a slobôd, ale rezignuje na voľbu v absolútnom (etickom) zmysle, hľadanie vlastného Ja,

⁶⁴ Ibid., s. 44.

⁶⁵ Ibid., s. 44.

⁶⁶ Ibid., s. 44.

⁶⁷ Ibid., s. 45.

zodpovednosť, vážnosť a vďačnosť. Sloboda a nezávislosť sú tak vyprázdnenými pojmami, ktoré paradoxne vypovedajú o opaku, čiže o závislosti a neslobode, absencii pevného bodu v živote v estetickom zmysle existencie ako uvažoval Kierkegaard.

Štúdiá je výstupom grantového projektu:

VEGA 1/0282/18 Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989.

Literatúra a zdroje

- BERLIN, I.: *Čtyři eseje o svobodě*. Přeložil Martin Pokorný. Praha: Prostor, 1999, 332 s. ISBN 80-7260-004-4.
- GABAŠOVÁ, K.: *Kierkegaard a obraz smrti vo svetle súčasnosti*. Ljubljana: KUD Apokalipsa, 2014. 164 s. ISBN 978-961-6894-59-3.
- GIORDANO, D.: Freedom. In *Kierkegaard 's Concepts. Tome III. Envy to Incognito*. Edited by Steven M. Emmanuel, William McDonald and Jon Stewart. Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2014, pp. 89-92. ISBN 978-1472434326.
- KIERKEGAARD, S.: *Choroba na smrť*. Z dánčiny preložil Peter Šajda. Bratislava: Premedia, 2018, 164 s. ISBN 9788081596711.
- KIERKEGAARD, S.: *Bud' – alebo*. Preložil, doslov a poznámky napísal Milan Žitný. Bratislava: Kalligram, 2007, 840 s. ISBN 80-7149-913-7.
- KIERKEGAARD, S.: *Má literární činnost*. Z dánštiny preložila, doslovom a poznámkami opatřila Marie Mikulová Thulstrupová. Brno: CDK, 2003, 172 s. ISBN 80-7325-021-7.
- KIERKEGAARD, S.: *Nácvik křesťanství – Sud'te sami!* Překlad Marie Mikulová Thulstrupová. Brno: CDK, 2002, 280 s. ISBN 80-7325-004-7.
- KIERKEGAARD, S.: *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, 278 p. ISBN 978-0-691-02011-2.
- LUBAŇSKA, S.: Despair as the Death of the Spirit in Anti-Climacus' The Sickness Unto Death. In KRÁLIK, R. – KHAN, A. et al. (eds.). *Kierkegaard: East and West*. Toronto: Kierkegaard Circle, University of Toronto, 2011, 249 pp. ISBN 9780980936537.
- PALITEFKA, J.: Čas, dejiny a smrť v diele Martina Heideggera. In GABAŠOVÁ, K. et al. *(De)tabuizácia smrti vo filozoficko-antropologickom diskurze*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, s. 47-61. ISBN 978-80-558-1097-3.
- PETKANIČ, M.: K pojmu voľby seba samého v Kierkegaardovom diele Bud' – Alebo. In *Filozofia*, roč. 69, 2014, č. 5, s. 388-398. ISSN 2585-7061 (online).
- PETKANIČ, M.: Kierkegaard: O vášni ako vôle k existencii. In *Filozofia*, roč. 68, 2013, č. 1, s. 62-73. ISSN 2585-7061 (online).
- PETKANIČ, M.: *Filozofia vášne Sorena Kierkegaarda*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2010, 202 s. ISBN 978-83-7490-303-5.
- POJMAN, L.: Kierkegaard on Freedom and the Scala Paradisi. In *International Journal for Philosophy of Religion*, 1985, Issue 18, pp. 141-148. DOI 10.1007/BF00165048.
- SARTRE, J.P.: *Existencializmus je humanizmus*. Preklad Ján Švantner. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1997, 96 s. ISBN 80-220-0775-7.

- Søren Kierkegaard's Journals and Papers. Vols. I.-VII. Edited and Translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Bloomington: Indiana University Press, 1967-1978, [online], [cit. 25.11.2019] Retrieved from: <https://www.worldcat.org/title/sren-kierkegaards-journals-and-papers/oclc/561815011>
- THOMTE, R. – ANDERSON, A. B.: Historical Introduction. In KIERKEGAARD, S. *The Concept of Anxiety. A Simple Psychologically Orienting Deliberation on the Dogmatic Issue of Hereditary Sin*. Edited and Translated with Introduction and Notes by R. Thomte, A. B. Anderson. Princeton: Princeton University Press, 1980, 278 p. ISBN 978-0-691-02011-2.
- ŽITNÝ, M.: K niektorým aspektom Kierkegaardovho života a diela. In KIERKEGAARD, S.: *Bud' – alebo*. Preložil, doslov a poznámky napísal Milan Žitný. Bratislava: Kalligram, 2007, 840 s. ISBN 80-7149-913-7.

Freedom's Janus Face. Kierkegaard's notion of the anxiety and the despair of possibility.

The study is devoted to the interpretation of the concept of freedom in the thinking of the Danish religious author, philosopher and writer Søren A. Kierkegaard. The aim is to clarify the duality of the concept of freedom and its basic aspects also in the context of the category of choice in selected works of anthropological and philosophical nature. Freedom is a central category of Kierkegaard's philosophy of religion. The intention is to emphasize the direct link between freedom and anxiety, as well as freedom and despair of possibility in terms of the lack of necessity. The reason why we focus on a particular type of despair is related, on the one hand, to the popular imperative of 'becoming ourselves' and, on the other, to its perverse side in the form of 'pseudo' individualism, hypernarcism, hyperconsumerism, tiredness and loosing oneself. We consider Kierkegaard's articulation of the nature of human freedom to be the key, which is not associated with a choice of several options that are indifferent to us, but are derivatives of the original or primary and important for human being to choose oneself.

Mgr. Katarína Gabašová, PhD.

Katedra kulturológie, FF UKF v Nitre

Hodžova 1

949 01 Nitra

kgabasova@ukf.sk